Bánk-bán.*)

Irta: Salvini Gusztáv.

Nem tárczát, egész könyvet szeretnék irni Katonáról és az ő Bánk-bánjáról. Mert ha az ember teljes méltánylással akar szólni erről a nagy költői egyéniségről, rövid pár hasábon alig felelhet meg feladatának. De hát művészetemmel való elfoglaltságom nem engedi, hogy könyv irására adjam magamat, pedig nagy hozzá a kedvem. Ezért hát csak úgy madár-röptében mondom el véleményemet Katona Bánk-bánjáról, ismertetve egyúttal fölfogásomat is, a mely szerint a hatalmas nádort ábrázolom.

Mielőtt Bánk-bán tanulmányozásához fogtam, meg akartam ismerni a költő életét és azt a szerepet, a melyet a magyar irodalomban játszott. Jó barátaim előadásaiból és Dux Adolf német forditásának előszavából teljes képet alkothattam magamnak Katona pályafutásáról, a mely bizony nagyon szerencsétlen volt. S vajmi kevéssé változtat a dolgon, hogy most halála után igazságot szolgáltatnak neki. De nagyon is messze térnék tulajdonképeni czélomtól, ha annak a szerencsétlen nagy poétának életével foglalkoznék. Maradjunk hát csak a tragédiánál.

Az iró egyénisége után megismerkedtem a korral, a melyben a darab játszik. De nem csak II. Endre uralkodását olvastam el; foglalkoztam az egész magyar történelemmel, kiváltképp az Endre királysága után és az előtte volt időkkel, Imre és Endre testvérháborújával, amelyben azonnal ráismertem a nagyravágyó, galád Gertrudis orvkezére, aki akkoriban még csak Endre herczegné volt. És kutattam a térképeken, hogy megtudjam: a pokolnak mely zugából rontott Magyarországra a merániak ördögi fajzata. Ismerni akartam azokat a kommentárokat is, amelyeket magyar esztétikusok irtak a Bánk-bánról. Figyelemmel hallgattam fejtegetéseit magyar barátaimnak, akik annyi érdeklődést tanúsitottak irányomban. A jelmezekre és a szinpadi kellékekre nézve kikértem oly férfiak véleményét, akiknek e téren való jártasságáról meg voltam győződve. Első sorban Kéméndy Jenő fes-

*) Alkalomszerűnek találtuk a hirneves olasz tragikus ez érdekes tanulmányának közlését, annyival inkább, mert Komáromy Alajos úr fentebbi emlékezésében erre egyenesen hivatkozik.

tőművész az, akinek köszönhetem, hogy jelmezeim igazán korhűek lesznek.

Mikor pedig mindezek az ismeretek véremmé váltak, kicsiny pizai tanulószobám csöndjében belemélyedtem a tragédiába, amelyet előbb már vagy hatszor elolvastam német forditásban. Azonnal észrevettem, hogy ámbár a Dux Adolf forditása általában kitűnő, egyes helyeken elhagyja az eredeti magyar szöveg kifejezéseit, amelyeket Gauss Viktor olasz forditásában megtaláltam. Dux ezt bizonyára a németekre való tekintetből tette, akikkel Katona épp úgy bánik el a darabban, mint Shakespeare a maga műveiben a francziákkal. Nálunk olaszoknál persze nincs szükség az ilyes változtatásokra, mert hisz a mi történelmünk is a németekkel való küzdelmek hosszú sorozata.

Ami szerepem fölfogását illeti, mondhatom, hogy mindenben Katonához tartom magamat. Mikor a szerepet éjjel-nappal, a nap minden órájában tanultam, nagy gyönyörűség fogott el, olyanféle, mintha sugárzó nap alatt patak partján ülnék, amely lassan, akadályt nem találva, csörgedezik tova. Minek kapaszkodjam tehát a sziklákra, amelyek távol esnek a pataktól?! Már pedig minden kommentár, amelyet nagy poéták mélységes műveiről irtak, ilyen sziklaszámba megy előttem, a Bánk-bánhoz irottak sem külömben.

Épp ezért ábrázolásom, hitem szerint, független lesz minden idegen befolyástól. Ez elvem alól csak egy kivételt teszek: meghivom Jászay Mari asszonyt az utolsó próbákra s csak az ő szives útbaigazitásai azok, amelyek előtt föltétlenül meghódolok.

Mielőtt a jellemekről szólnék, néhány megjegyzést akarok elmondani a tragédia fölépitéséről.

Az első felvonás, mint rendesen, előkészitő rész, amelyben Katona valósággal kőbe faragja s oly művészettel állitja be az alakokat, aminőt csak kevés drámairónál találtam.

A második felvonás kápráztató, meglepő cselekmény mellett a magyarságnak valóságos nemzeti himnusza. Bánk-bán és Petur, e két kiválóan magyar tipus egymással való jelenete s a benne megnyilatkozó ritka barátság oly erővel kap meg bennünket, akárcsak Oresztes és Pyladesz testvéri kapcsolata. Mind a ketten vérüket adnák a hazáért és életüket áldoznák egymásért.

A harmadik felvonásban négy egymásután következő jelenetben mindig csak két személy van a szinpadon. A művészet szabványai szerint itt egyhangúságnak kellene a szinpadra nehezednie. De ezt a fenyegető unalmat Katona csodás művészi finomságokkal űzi el minden jelenetből. Az én szememben ez a fölvonás a tragédia legmesteribb része.

A negyedik felvonásban fölöslegesnek tartom Izidora jelenetét.

Katona talán azt akarja benne megmutatni, hogy még a királyné környezetéből való leány is meggyűlöli ezt a gazsággal teli királyi udvart? De hisz annyira gyűlöljük már ezt a meráni fajt, hogy utálatunkat növelni valóban fölösleges. Ebben a felvonásban van a tragédia főjelenete Bánk-bán és Gertrudisz között, amely a királyné megölésével végződik. És olvasva a tragédiát, beláttam, hogy Bánknak igaza van, mikor az ötödik felvonásban azt mondja:

„— — — — — A legelső
Magyar, ki a hazáját kedveli,
Megtette volna rajta áldozatját.“

Az ötödik felvonás, mintha csak Bánk rendkivül megrázó jelenetéért iródott volna. A többi jelenet csak árt a tragédiának. Egyébként az egész darabban csak a negyedik felvonás vége az, amelyet kissé nagyon is szinpadiasnak találok s ezért Olaszországban nem is fogom megjátszani. Azt hiszem, bátran ki lehet hagyni, mert az ötödik felvonásban ugyis elbeszéli azt Salamon vitéz. És nézetem szerint csak javára válik az előadásnak, ha Salamon mondja el a királynak az összeesküvők lázadását, Ottó gyáva futását, Petur házának fölgyujtását, és a lázadók elfogatását s nem szemünk előtt játszódnak le mindezek a mozzanatok.

Még az első felvonásban Melinda és Ottó jelenetéről van egy megjegyzésem. Az, hogy Bánk véletlenül épp akkor lép a szobába, amikor Ottó Melinda előtt térdel, merő és avultas deus ex machina, amely azonban a cselekmény tovább füzéséhez nélkülözhetetlen s ezért megváltoztatása lehetetlen.

Ami a jellemeket illeti, azt mondom, hogy csak Shakespeare tudta volna őket igy megrajzolni. Az elsőtől az utolsó szóig következetesek önmagukhoz. Legmeginditóbb mindenesetre Melinda alakja, akinek sorsa Katona fölkiáltását csalja ajkaimra, hogy nincs a világon más, mint hazugság és árulás. Ez az eszményi feleség, mint Desdemona, nem a szemével, hanem a szivével szeret. Férje valóságos félisten. De éppen mert ez a két nemes lény annyira megértette egymást, tör reájuk a gonoszság szelleme, hogy elszakitsa őket egymástól. Sorsuk bizonyság arra, hogy nincs igazi boldogság a földön. Melinda karakteréhez akár Shakespeare is oda tehetné az aláirását. Azt hittem, hogy nincs más iró a világirodalomban, aki Kordéliákat, Imogéneket és Desdemonákat tudna megalkotni. De Melinda közéjük tartozik az örök nőiség pantheonjába.

A tragédiának másik szimpatikus alakja a szegény, öreg Tiborcz, aki az akkori magyar népet jelképezi. És épp mert ilyen szimbolum, általános emberi vonást találunk benne. Nyomora az egész emberiség

nyomora s jajszavai a szenvedő és elnyomott emberiség lelkéből törnek elő. A vén Mikhál bán és öcscse Simon az elvesztett hatalmat képviselik, amelyet egyre vissza akarnak kaparitani, de czéljukat el nem érhetik, mert nagyon is — becsületesek. Gertrudis bezzeg azonnal kezébe ragadja a hatalmat, épp, mert nem éppen becsületes. Bánk-bán a tragédia hőse. Szive az érzések egész világát foglalja magában. De mindannyin uralkodik a hazaszeretet, a mely a király személye iránt való végtelen tiszteletben csúcsosodik ki. Katona a hazafi és a férj küzdelmét, a haza és az egyén becsülete közti ellentétet oly emberben mutatja be, akiben bölcselkedő, elmélkedő lélek lakozik. Bánk nem Hamlet, de van benne a shakespearei hősből egy vonás, a mely különben az egész emberiségnek sajátossága. Bánknak örül a lelke, hogy megölte a királynét, de az emberi társadalom rabja, röghöz kötött test igy szólal meg benne a gyilkosság után:

„. . . . de ne tapsolj, hazám —“

Mert jól tudja, hogy derék cselekedetet mivelt a nagy lelkek itélete, de gyávaságot a közönséges emberek konvencziói szerint. A helyzet, amelybe Katona ezt a szerencsétlen embert állitotta, oly mélyen meginditó és a tragikus meghasonlás olyan klasszikus, és kétségbeesésének jajkiáltásai olyan megragadóak, hogy sok tekintetben a szegény kitaszitott, elűzött Lear király hatalmas fájdalom-kitöréseire emlékeztetnek. Bánk nagyságára jellemző az is, hogy ezt a mondását: Nincs a termésben vesztes, csak én, stb. a király szándékkal mentegetőzésre magyarázza, hogy igy neki megbocsáthasson, mert maga is fél a hatalmas nagy úrtól. Bánk lelkét Melinda után legjobban Tiborcz ismeri, aki a többi közt azt mondja:

. . . ha tán asszonyt nem ismert volna, úgy
Ő angyal is lett volna földeden!

Bizony ebben a földi világban éppen a szentek azok, akik legtöbbet szenvednek.

Minden nemzet költői megénekelték nagy nemzeti hőseiket, de egyet sem ismerek a sok között, aki Bánknál nagyobb hazafi volna, Bánknál, aki egész nemzetének fájdalmát hordozza szivében. Nem hősök módjára csatában, hanem szent mártirként önként akarja életét áldozni a hazáért, amikor szilárdul eltökéli, hogy megöli a királynét. És nagy lelkét mutatja az is, hogy van ereje szerencsétlen feleségének egy utolsó csókkal adni bocsánatát. Ez a vonás az, amiért inkább Hamlet, mint Oresztesz, ezért Bánk ő és nem Otelló s ez az, amiért ezt a szerepet örömmel iktatom shakespearei szerepeim sorába.

Bánkkal bevégeztem a tragédia angyalainak sorát. Most a

Démonok, gazok következnek, azaz Ottó, a semmirekelő, Bibarach, ez a kedélyes czinikus gazficzkó és végül a galád Getrudis, a tragédia gonosz szelleme. Ottót a színész akkor fogja igazán jól játszani, ha a közönséget erre az önkéntelen mondásra kényszeriti:

— Hogy szeretnélek arczulütni!

Van benne valami, ami úgy távolról emlékeztet a régi rómaiak romlottságára; csakhogy a római herczegeknek volt bátorságuk meghalni s Ottó még ehhez is gyáva. Bizonyos vagyok benne, hogy ha nem herczegi nyoszolyában születik, a gályák népességét gyarapitotta volna. Egyébként nem esett messze a merániak fájától.

Ottónál még Biberach is különb. Ő is közönséges gazember, a ki pénzért mindenre képes, de legalább elmés, ravasz ficzkó s nem ijedne meg a maga árnyékától, ha nagyon sarokba szoritanák.

Az emberiség e két söpredékén kivül a tragédia legfeketébb alakja Gertrudis, ez a nőalakba bujt hiéna. Iszonyú gyűlölet tölthette el Katona szivét nemzetének ellenségei és megrontói ellen, hogy igy meg tudta alkotni ezt az alakot. Aminthogy végtelen szeretet tölthette őt el, a mikor megformálta Bánkot, a szabaditót. Milyen ellentétes, végletes jellemek, milyen különböző ecsettel dolgozott Katona, a mikor ezt a két typust megfestette! És ebből a nagy ellentétből született a negyedik fölvonás óriási jelenete, a haza szeretetének és a haza gyűlöletének ez a hatalmas megtestesitése. Ime az igazi drámairó, a ki páratlan ihlettel és erővel alkotja meg a tragédia főjelenetét, szinte bele gyűrve ebbe az egy jelenetbe az egész tragédiát. Ez a vészes asszony még halála perczében sem tagadja meg magát. Ártatlanul halok! — hazudja akkor is, hogy nevén ne tapadjon szenny az utókor szemeiben.

Az összes jellemektől elkülönözve áll Petur, a magyar nemzet szenvedélyének és tüzének ez az inkarnácziója. A temperamentumnak ez a nagy heve külömbözteti őt meg Bánktól, akivel együtt két nagyszabású magyar tipust képviselnek. Petur csupa határozottság, Bánk csupa elmélkedés; Petur cselekedne gondolkozás nélkül is, Bánk csak hosszas tépelődés után szánja magát tettre. Petur gyönyörű jellem, egyben szinpátikus és imponáló s a külföldön is mindenütt hatalmas erővel fogja megragadni az embereket, ha ábrázolója jeles színész és mindenek fölött a magyar jellemmel ismerős lesz. S bizony mondom, ha Bánk nem volnék, Petur szeretnék lenni.

De most már elég a tollforgatásból, ami nem az én mesterségem. Ha valamit kifeledtem a Bánk-bán tárczájából, meglelhetik majd a Bánk-bánomban a szinpadon, mert ott az én helyem.